

Аліна Клепак

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНЕ ПИТАННЯ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «НОВА РАДА»
(весна–літо 1918 р.)

THE RELIGIOUS–ECCLESIASTICAL QUESTION DURING THE HETMANATE:
BASED ON MATERIALS FROM THE NEWSPAPER “NOVA RADA”
(Spring–Summer 1918)

DOI: 10.58407/litopis.250610

© А. Клепак, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3374-3964>

Метою пропонованої наукової розвідки є з’ясування особливостей релігійної політики доби Гетьманату П. Скоропадського на основі публікацій газети «Нова Рада». У статті розглянуто питання статусу в Україні Православної Церкви, дискусії навколо її автокефалії та автономії, а також роль другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору для вироблення релігійного курсу. Особливу увагу приділено суспільним і духовним реакціям на компромісні рішення, що фактично уповільнили процес утвердження самостійної Української Церкви. **Методи дослідження.** У роботі використано історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та джерелознавчий методи, що дозволили простежити динаміку церковних дискусій та оцінити їх значення в контексті національно-державного відродження. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу матеріалів газети «Нова Рада» та їх комплексному аналізі як важливого джерела для вивчення релігійної політики 1918 р., а також у висвітленні ролі громадської думки в процесі формування концепції автокефальної Української Церкви. **Висновки.** Дослідження показує, що конфесійне питання в добу Гетьманату було не лише внутрішньо-церковною справою, а й важливою складовою політичної боротьби за національну державність. Попри проголошені гетьманською владою кроки щодо підтримки національної Церкви, відсутність єдності в середовищі духовенства, вплив Московського патріархату та політичні коливання призвели до фактичного збереження канонічної залежності від Росії. Водночас публікації у «Новій Раді» засвідчують також і зростання національної свідомості та усвідомлення суспільством необхідності духовної незалежності як підґрунтя державного відродження.

Ключові слова: Гетьманат, «Нова Рада», Українська Православна Церква, автокефалія, автономія, Всеукраїнський Православний Церковний Собор, релігійна політика.

The aim of this scholarly study is to clarify the specific features of the religious policy of P. Skoropadsky’s Hetmanate on the basis of publications in the newspaper “Nova Rada”. The article examines the status of the Orthodox Church, the debates on autocephaly and autonomy, as well as the role of the second session of the All-Ukrainian Orthodox Church Council in shaping the religious course. Particular attention is given to social and spiritual reactions to compromise decisions, which in fact slowed down the process of establishing an independent Ukrainian Church. **Research methods.** The study employs historical-comparative, problem-chronological, and source analysis methods, which made it possible to trace the dynamics of church debates and to evaluate their significance in the context of national and state revival. **Scientific novelty** lies in the introduction into academic circulation of the materials of “Nova Rada” and their comprehensive analysis as an important source for studying the religious policy of 1918, as well as in highlighting the role of public opinion in the formation of the concept of an autocephalous Ukrainian Church. **Conclusions.** The research demonstrates that the confessional issue during the Hetmanate was not only an intra-church matter but also an important component of the political struggle for national statehood. Despite steps declared by the Hetman government in support of a national Church, the lack of unity within the clergy, the influence of the Moscow Patriarchate, and political fluctuations led to the actual preservation of canonical dependence on Russia. At the same time, the publications in “Nova Rada” testify to the growth of national consciousness and the society’s awareness of the need for spiritual independence as a foundation for state revival.

Key words: Hetmanate, “Nova Rada”, Ukrainian Orthodox Church, autocephaly, autonomy, All-Ukrainian Orthodox Church Council, religious policy.

Квітневі події 1918 р. позначилися завершенням демократичної фази Української революції та переходом до нового етапу державотворення – Гетьманату Павла Скоропадського (тривав від 29 квітня по 14 грудня 1918 р.). Одним із ключових напрямів трансформації стала церковно-релігійна сфера, де постало питання про майбутній статус в Україні Православної Церкви. Газета «Нова Рада» (виходила в Києві від березня 1917 по лютий 1919 рр.) виступила важливим майданчиком суспільних дискусій, віддзеркалюючи напруженість між прихильниками українізації та тими силами, що прагнули зберегти підпорядкування Московському патріархату. Вибір митрополита Київського, створення Міністерства ісповідань, дебати навколо автокефалії та автономії стали предметом гострих обговорень, які виразно показали складність поєднання національних і релігійних інтересів.

Аналіз останніх публікацій. Як показує огляд наукових публікацій, конфесійна проблематика в період Гетьманату П. Скоропадського здебільшого розглядається крізь призму взаємодії державних інституцій із Православною Церквою. Так, О. Лисенко та О. Реєнт у статті «Проблеми організації духовно-релігійного життя в контексті української революції (1917–1921)»¹ наголошують на складності формування державно-церковних відносин у контексті новоствореної Української Держави. А. Киридон у роботі «Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії»² аналізує правові основи статусу Церкви, інституційні процеси і світоглядні позиції П. Скоропадського щодо релігії та автокефалії.

Варто виокремити дослідження А. Стародуба «Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року: огляд джерел»³, у якому автор реконструює діяльність Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1918 р., аналізуючи збережені архівні документи в Україні, Росії та Польщі, висвітлює організацію діловодства, склад делегатів і перебіг пленарних засідань, а також узагальнює оцінки його діяльності в спогадах учасників і їхній вплив на формування історіографічного образу Собору.

Водночас низка аспектів, зокрема різноманіття позицій і настроїв у русі за автокефалію восени-літом 1918 р. серед українського духовенства та громадськості, залишаються недостатньо вивченими. Це зумовлює потребу в подальших студіях, спрямованих на глибокий аналіз суперечностей, мотивів учасників руху та впливу політичних обставин на процес утвердження незалежної Української Церкви. Слід також зазначити, що публікації газети «Нова Рада», присвячені релігійному питанню доби Гетьманату, раніше практично не аналізувалися в науковій літературі, що відкриває нові перспективи для історичного дослідження цього періоду.

Перше повідомлення, опубліковане на сторінках видання 1 (14) травня 1918 р., інформувало про те, що гетьман П. Скоропадський 29 квітня прийняв делегацію духовенства на чолі з єпископом Чигиринським Никодимом (Кротковим) та професором Київської духовної академії протоієреєм Ф. Титовим, які клопотали перед державою про захист Православної Церкви⁴. Цього ж дня в першому гетьманському «Законі про тимчасовий державний устрій Української Народної Республіки»⁵ християнська православна віра була визначена як головна, водночас для громадян інших конфесій гарантувалася свобода віросповідання.

2 (15) травня 1918 р. П. Скоропадський звернувся до духовенства та мирян із закликом об'єднатися в єдину українську національну Церкву задля спільного зміцнення державності, а вже 16 травня було створено окремий орган для опікування релігійними справами – Міністерство ісповідань, яке очолив професор Університету св. Володимира В. Зеньківський⁶.

Одним із перших викликів для відомства стало вироблення чіткої позиції щодо обрання нового митрополита Київського, що стало необхідним у зв'язку з убивством попереднього ієрарха – митрополита Володимира (Богоявленського). На сторінках газети «Нова рада» це питання подавалося як таке, що мало виразний політичний і національний вимір.

13 (26) квітня 1918 р. було опубліковано замітку «Перед церковним собором»⁷, у якій повідомлялося, що патріарх Московський Тихон (Белавін) уважно стежив за станом церковного життя в Україні й надавав вказівки вікарію Київської єпархії, єпископу Чигирин-

¹ Реєнт О., Лисенко О. Проблеми організації духовно-релігійного життя в контексті української революції (1917–1921). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5–6 (91–92). С. 254–283.

² Киридон А. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.

³ Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 р.: огляд джерел. Київ, 2010. 236 с.

⁴ [Без автора, редакційна]. Духовенство у гетьмана. *Нова рада*. 1918. 14 (1) травня. № 75. С. 3.

⁵ [Без автора, редакційна]. Закон про тимчасовий державний устрій Української Народної Республіки. *Нова рада*. 1918. 9 травня (26 квітня). № 71. С. 2.

⁶ Киридон А. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату... С. 254.

⁷ Параків'янин. Перед церковним собором. *Нова рада*. 1918. 23 (13) квітня. № 68. С. 2.

ському Никодиму (Кроткову) щодо порядку проведення виборів. Він також благословив перелік кандидатів на митрополичу кафедру. Серед першочергових претендентів називали архієпископа Харківського Антонія (Храповицького), митрополита Новгородського Арсенія (Стадницького), архієпископа Ревельського Платона (Кульбуша) та єпископа Волинського Євлогія (Георгієвського). Лише наприкінці списку згадували ієрархів-українців – архієпископа Парфенія (Левицького) та вікарія Полтавської єпархії єпископа Прилуцького Сильвестра (Ольшевського).

Автор замітки наголошував, що значна частина повітового та сільського духовенства не поділяла таких орієнтирів. Проте їхнє становище залишалося невизначеним через відсутність чітких розпоряджень української влади, що ускладнювало питання підпорядкування та організації управління церковними справами⁸.

Особливої гостроти питання набуло після оприлюднення на шпальтах «Нової ради» листа членів Педагогічної ради Першої Української гімназії ім. Т. Шевченка під заголовком «В справі єпархіального з'їзду». У ньому наголошувалося, що «на кафедру столичного всеукраїнського митрополита обрано відомого, уславленого своїми антиукраїнськими виступами і діяльністю українофоба, харківського м. Антонія (Храповицького)»⁹. Автори повідомлення розцінювали цей вибір як загрозу становленню незалежної церковної організації в Україні та висловлювали рішучий протест проти такої кандидатури, наголошуючи, що «у цей історичного значіння і ваги час, коли утворюються певні підстави задля нашої самостійної держави, на чолі всієї національно-релігійної справи на Україні стояв такий ворог всього нашого рідного, як м. Антоній»¹⁰.

Попри зусилля міністра сповідань В. Зеньківського та підтримку голови Ради міністрів Ф. Лизогуба, який навіть звертався до патріарха Московського Тихона з проханням не визнавати легітимність обрання, змінити ситуацію не вдалося. Врешті митрополичу кафедру в Києві 22 травня (4 червня) було передано архієпископу Харківському Антонію (Храповицькому). Це гарантувало нерозривний зв'язок українських єпархій із Всеросійським патріархом.

Реакцією на ці події стала стаття М. Сивого «Церковно-політичне крутіїство». У ній автор поставив низку риторичних запитань: чому на митрополичу кафедру було обрано не українця, а особу, відому своїми антиукраїнськими поглядами; чому Київська єпархія погодилася й надалі йти «московською стежкою»¹¹, відмовляючись від відродження національної Церкви тощо. На думку дописувача, такі рішення не були випадковими, а стали результатом сукупності чинників, серед яких провідну роль відіграла складна політична ситуація. До них він відніс: державний переворот; демонстративну зневагу до українського парламенту; арешт міністрів із причин, які не мали достатнього документального підтвердження, але набули гучного резонансу; оприлюднення грамоти гетьмана; формування кадетсько-октябристського уряду замість українського; поширення серед чорносотенних кіл чуток про можливе відновлення російського самодержавства; сподівання на «милості» московського автократизму; безпідставні заяви про загрозу унії, що випадалися як засіб маніпуляції суспільною свідомістю тощо¹². У сукупності усі ці обставини, стверджував автор, створили сприятливі умови для відповідних постанов та посилення опору щодо утвердження національної церковної організації.

У повідомленні «Коло українського церковного собору» зазначалося, що на тлі політичних подій населення не усвідомило ще однієї загрози для релігійної незалежності, яку становили представники проросійськи орієнтованого духовенства. Зокрема митрополит Херсонський Платон (Рождественський), архієпископ Харківський Антоній (Храповицький), єпископ Катеринославський Агапіт (Вишневський), єпископ Полтавський Феофан (Бистров), єпископ Чернігівський Пахомій (Кедров) та вікарій Курської єпархії Аполлінарій (Кошовий) виступали за негайне закриття «ненависного їм українського собору»¹³, який розпочав роботу 7 січня, проте був змушений призупинитися через більшовицький наступ на Київ¹⁴.

7 (20) травня 1918 р. на розгляд єпархіального зібрання в Києві було винесено кілька ключових питань: взаємовідносини Церкви та державної влади, становище шкіл та інших духовних інституцій, а також обрання митрополита Київського Антонія (Храповицько-

⁸ Парахвіянин. Перед церковним собором. С. 2.

⁹ В справі єпархіального з'їзду. (Лист до редакції). *Нова рада*. 1918. 24 (11) травня. № 83. С. 2.

¹⁰ Там само.

¹¹ Сивий М. Церковно-політичне крутіїство. *Нова рада*. 1918. 24 (11) травня. № 83. С. 1.

¹² Там само.

¹³ Парахвіянин. Коло українського церковного собору. *Нова рада*. 1918. 18 (5) травня. № 79. С. 2.

¹⁴ Клепак А. Рух за автокефалію української церкви в перший рік революції: настрої, тенденції та внутрішній спротив серед духовенства за матеріалами газети «Нова рада». *Сіверянський літопис*. 2025. № 2 (182). С. 80.

го)¹⁵. Особливу увагу приділили тлумаченню понять автокефалії та автономії, аналіз яких представили професори Київської духовної академії Ф. Титов і М. Гроссу: перший – з історичного, другий – з канонічного аспектів¹⁶.

Професор М. Гроссу наголосив, що однієї лише політичної незалежності держави замало для набуття автокефального статусу митрополії. Він визначив три необхідні умови: подання письмової заяви від священнослужителів та мирян із вираженням бажання автокефалії (наприклад, через референдум); письмова згода предстоятеля тієї автокефальної Церкви, до якої належить відповідна автономія; офіційне визнання автокефалії Вселенським Константинопольським патріархом та іншими східними патріархами й автокефальними Церквами¹⁷.

Беручи до уваги відсутність цих умов і той факт, що Українська Церква ще не функціонувала як реальний інститут, Ф. Титов наголосив, що вимога негайної самостійності має радше політичний характер. Натомість історичний досвід та духовна мудрість радили обирати шлях автономії. Серед її ознак він називав: по-перше, висвяту або затвердження предстоятелем автокефальної Церкви голови автономії та органів управління, які мають повну зовнішню та внутрішню незалежність, а їхні рішення є остаточними; по-друге, повну самостійність у питаннях судочинства, законодавства та управління; по-третє, обрання глави автономії з-поміж місцевого духовенства та мирян¹⁸.

Присутні делегати визнали наведені аргументи переконливими: зібрання відхилило питання автокефалії (223 голоси проти 7), натомість підтримало ідею автономії (228 голосів проти 2)¹⁹. Прийняте рішення викликало значний суспільний резонанс, що знайшло відображення на сторінках видання «Нова Рада», де систематично публікувалися матеріали з цього приводу.

Показовою у цьому контексті є замітка громадського діяча П. Мазюкевича «До ліквідації українського православно-церковного руху», опублікована 7 червня (25 травня) 1918 р. У ній автор наголосив, що брак внутрішньої єдності, політичної та культурної підтримки, а також втручання московської ієрархії істотно загальмували розвиток Української Церкви. Як зазначав публіцист: «Не маючи культурного підмурку, ми взялися були вершити склепіння нашої республіки, і невблаганна дійсність наочно показала нам всю безглуздість нашої методи, те саме сталося і в справі церковній: не маючи церкви, ми захопилися боротьбою за її автокефалію, і, як тільки це відчували наші вороги, вони зразу ж розперезалися, і, спочатку устами найпроникливішого з них Харківського Антонія, а далі й Київського Никодима, стали цинічно глузувати з глибокої трагедії нашої національної душі...»²⁰.

Вагомою відповіддю на актуалізоване релігійне питання стала стаття відомого літературознавця й мовознавця С. Гаєвського «До справи автокефалії української церкви»²¹, надрукована 8 червня (26 травня) 1918 р. У ній автор розглядав проблему віровизнання як органічну складову національного відродження та як елемент державотворчих процесів доби революції. Питання автокефалії він трактував у широкому контексті – не лише канонічному, а й політичному та культурному, наголошуючи на праві українського суспільства на власну духовну організацію, що відповідала б його традиціям і потребам. Звернення до історичного досвіду Київської митрополії та численних спроб збереження церковної самостійності в минулому посилювали аргументацію дослідника на користь незалежності.

У тому ж числі газети «Нова рада» розміщено розвідку громадського й політичного діяча С. Шелухіна «В церковних справах». Автор зазначав, що до нього звернулися з проханням висловити думку щодо конфесійної ситуації. На його переконання, криза значною мірою була зумовлена поведінкою частини духовенства, яке під впливом царського режиму, політики русифікації та централізації віддалилося від народу й утратило роль провідника. Підкріплюючи свою позицію біблійними цитатами («*Де дух, там свобода*»; «*Бог не єсть Бог неустройства, но мира*»), дослідник доходив висновку, що історичний досвід Української Церкви переконливо засвідчує неприпустимість її підпорядкування Московському патріархатові, який, вважав автор статті, символізував скасування соборності, утверджен-

¹⁵ [Без автора, редакційна]. Церковний собор. *Нова рада*. 1918. 16 (3) травня. № 77. С. 3.

¹⁶ Євсєєва Т. Російська православна церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 194–195.

¹⁷ Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ, 1997. С. 238–239.

¹⁸ Ульяновський В. Церква в Українській Державі... С. 240–241.

¹⁹ Євсєєва Т. Російська православна церква в Україні... С. 195

²⁰ Мазюкевич П. До ліквідації українського православно-церковного руху. *Нова рада*. 1918. 7 червня (25 травня). № 94. С. 2.

²¹ Гаєвський С. До справи автокефалії української церкви. *Нова рада*. 1918. 8 червня (26 травня). № 95. С. 2.

ня централізму, підміну істинного служіння політичними інтересами та, зрештою, встановлення духовної несвободи²².

У продовженні статті, опублікованому 15 (2) червня 1918 р., С. Шелухін зосередив увагу на кількох ключових проблемах. Насамперед він виокремлював низький рівень підготовки священнослужителів. Упродовж останніх років, стверджував автор, семінарії випускали малоосвічених кліриків, які не мали ні належних знань, ні моральної стійкості. Значна частина духовенства страждала від кар'єризму та байдужості до справжнього служіння, що призводило до релігійного занепаду й ставило під загрозу майбутнє Української Церкви. Він вважав, що священники повинні слухатися Бога більше, ніж царя чи урядові структури. Тому автор наголошував на необхідності виховання нового покоління освічених пастирів – які б щиро вірили, були готові захищати інтереси українського народу й працювати над розбудовою незалежної Церкви²³.

Важливу роль громадський діяч відводив мирянам, які мали активно підтримувати автокефальний рух. Він закликав народ не боятися виступати проти московської влади, адже справжня сила Церкви, на його переконання, ґрунтується на вірі та єдності вірян²⁴.

С. Шелухін акцентував також на важливості використання української мови в церковній практиці, наголошуючи, що духовне життя не може розвиватися без національної основи. Завершуючи статтю, він резюмував: «Ми, українці, і з вимог релігії повинні всіма силами подбати про наше національне відродження, про нашу рідну мову, про нашу національну українську автокефальну соборну церкву. Се справа Богу угодна, се справа, якій ми повинні показати нашу віру ділами віри православної»²⁵.

Проблема утвердження мови порушувалася також у статті «Духовенство й націоналізація нижчої початкової школи». У ній наголошувалося, що, попри усвідомлення значення рідної мови як важливої духовної та державотворчої цінності, частина священнослужителів свідомо перешкоджала її поширенню. Це проявлялося у викладанні Закону Божого російською мовою та використанні її у проповідях, що, на його думку, мало на меті підтримку «русской культуры». Подібна практика завдавала суттєвої шкоди процесу націоналізації школи, оскільки створювала у дітей враження, що «їх рідна мова здатна лиш для хатньої обихідки і зовсім не годиться для всього вищого, святого, розумного, релігійного. Звідсіль – роздвоєння дитячої душі та потяг до чужої російської мови, що може мати в дальшому зовсім небажані наслідки»²⁶.

Для подолання однієї з головних перешкод у процесі націоналізації освіти та забезпечення початковій школі належних умов для виконання її провідної місії – навчання й виховання молодого покоління – дописувачем пропонувалося вжити низку заходів. Зокрема передбачалося підготувати й оперативно видати підручники з Закону Божого, пристосовані до навчальних програм початкової школи, а також ухвалити розпорядження, згідно з яким викладання цього предмету мало відбуватися винятково українською мовою. У випадку, коли вчитель не був здатний або не бажав виконувати зазначену вимогу, він мав залишити посаду, яку міг обійняти інший педагог – як із сусідньої парафії, так і з-поміж учителів цієї школи²⁷.

Звернення авторів до мовної проблематики на сторінках видання демонструє, що питання утвердження державної мови розглядалося не лише як культурний чи освітній чинник, але й як ключова умова духовного відродження та становлення національної Церкви.

У відповідь на відверте ігнорування урядової позиції в релігійному питанні та суспільний резонанс, Міністерство ісповідань зосередило увагу на підготовці другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору, відкриття якої, за повідомленням видання «Нова Рада», планувалося на 7 (20) червня 1918 р.²⁸ Для проведення заходу Рада Міністрів виділила з Державної скарбниці 1 млн 117 тис. 600 карбованців²⁹.

8 (21) червня 1918 р. було опубліковано повідомлення П. Мазюкевича: «Вчора ранком, в присутності пана гетьмана, в святій Софії відбулося урочисте соборне відкриття. Під час служби Божої, яку в супроводі міського духовенства правив голова собору, єпископ Пімен, священник Ботвиневський сказав по українськи гарне казання, в котрому, підкресливши трагічний стан нашого церковного життя, висловив віру в те, що Господь Бог і

²² Шелухин С. В церковних справах. *Нова рада*. 1918. 8 червня (26 травня). № 95. С. 1.

²³ Там само. 15 (2) червня. № 100. С. 1.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. С. 2.

²⁶ Є.З. Духовенство й націоналізація нижчої початкової школи. *Нова рада*. 1918. 20 (7) червня № 104. С. 2.

²⁷ Там само.

²⁸ [Без автора, редакційна]. До скликання собору. *Нова рада*. 1918. 6 червня (24 травня). № 93. С. 2.

²⁹ [Без автора, редакційна]. На потреби всеукраїнського православного церковного собору. *Нова рада*. 1918. 11 червня (29 травня). № 97. С. 2; [Без автора, редакційна]. Що коштує собор. *Нова рада*. 1918. 22 (9) червня. № 106. С. 2.

Пречиста Мати Його допоможуть нам з того стану визволитися. Після літургії, Антоній харківський, вже як кийвський і галицький митрополит, одслужив, з великим артизмом, передсоборний молебен, звернувшись наприкінці його на московській мові до свого українського стада з дуже тонкою та дипломатичною промовою, в якій, порівнявши січневу сесію собору і, судячи по натякам, поведінку на ньому українців, з апостольською зрадою Христові, висловив надію, що нова сесія, відбуваючись під час Зелених свят, дасть наслідки вшестя Святого Духа на Апостолів, і принесе церкві спокій. По одправі Служби Божої і молебня присутні підходили під владиче благословення. В церкві, порівнюючи з першим соборним одкриттям, народу було мало. Хор, очевидно якийсь чернечий, співав дуже зле»³⁰.

Друга сесія Собору тривала від 8 (21) до 28 червня (11 липня) 1918 р. і мала виразний політичний характер. У будинку Релігійно-просвітницького товариства відбулося 16 пленарних засідань, головним питанням яких стали визначення статусу Православної Церкви в Україні (автокефалія чи автономія) та формування органів вищого церковного управління. За повідомленням газети «Нова рада», перевагу здобули проросійські налаштовані священнослужителі. 14 (27) червня 1918 р. вони домоглися позбавлення прихильників українізації – членів колишньої Всеукраїнської православної церковної ради – права брати участь у прийнятті рішень³¹. 26 червня (9 липня) президію все ж було відновлено³², проте це було запізно.

У цьому ж числі видання була вміщена заява П. Мазюкевича про складання ним повноважень члена зібрання. Вона стала відповіддю на різку критику його літературної діяльності. Публіцист категорично відкинув звинувачення у «підриві собору» та «наклепах», наголосивши, що його прагненням було відродження первісної церковної істини «тільки на ґрунті щирості й любові»³³. Він наголошував, що його оцінки не були проявом ворожої діяльності, а становили спробу очищення й оздоровлення релігійного життя. Особливо громадський діяч заперечував звинувачення у підриві авторитету єпископату, пояснюючи, що виступав лише проти зловживань окремих ієрархів, а не проти Собору чи церковної влади загалом.

Як зазначав пізніше митрополит УАПЦ Василь Липківський, після дискредитації членів Української Церковної Ради «собор вже жваво взявся за вирішення самих ґрунтовних питань щодо життя Української Церкви і вирішив їх майже одногослосно»³⁴. Оскільки представник гетьманського уряду не наполював на автокефалію, а значна частина делегатів із виразно проукраїнською позицією не змогла взяти участь у засіданні, 26 червня (9 липня) 1918 р. було схвалено проєкт статуту архієпископа Волинського Євлогія (Георгієвського) – «Тимчасового Вищого Церковного Управління в Україні».

Згідно з положеннями цього документа, Православна Церква в Україні визнавалася автономною, однак зберігала канонічний зв'язок із Всеросійським патріархом. Останній залишав за собою вирішальне право затверджувати кандидатури на єпископські кафедри; розглядати скарги на українських єпископів; ухвалювати статут Вищого церковного управління тощо³⁵. Отже, юридично закріплювалася лише часткова самостійність Української Церкви, тоді як ключові важелі управління залишалися в руках Московського патріархату.

У статті «Поміж двох уній» від 29 червня (12 липня) 1918 р. П. Мазюкевич розкритикував рішення учасників літньої сесії. На його переконання, компромісні кроки міністра ісповідань та окремих представників духовенства, спрямовані на «збереження рівноваги», фактично заблокували остаточного розв'язання церковного питання й поставили під сумнів здатність Собору стати дієвим чинником національно-релігійного відродження. Схожу оцінку висловив й сучасний історик В. Ульяновський, наголошуючи, що Собор не виправдав суспільних очікувань.

Подальший розвиток подій виявився показовим. 23 липня (5 серпня) 1918 р. голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб та міністр ісповідань В. Зінківський, не погоджуючись із рішенням Собору, надіслали разом із проєктом «Тимчасового Вищого церковного управління в Україні» листа до Москви. У ньому містилося прохання не затверджувати положення, які передбачали повне збереження патріаршої юрисдикції над Україною. Такий крок свідчив

³⁰ Мазюкевич П. Одкриття Всеукраїнського православного церковного собору. *Нова рада*. 1918. 21 (8) червня. № 105. С. 2.

³¹ Мазюкевич П. Изволися Духу Святому. *Нова рада*. 1918. 27 (14) червня. № 109. С. 3.

³² Там само.

³³ Мазюкевич П. До відома громадянства. *Нова рада*. 1918. 27 (14) червня. № 109. С. 3.

³⁴ Липківський В. Історія Української Православної Церкви. Розділ 7: Відродження Української Церкви. Вінні-пер, 1961. С. 12.

³⁵ Автокефалія для Української Церкви: спроба №? *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/avtokefaliya-dlya-ukrajinskoji-cerkvi-sproba_n35911.

про усвідомлення гетьманським урядом загроз, що несли для національно-державних інтересів механізми збереження залежності від Всеросійського патріархату. Водночас це наголошувало на складності ситуації, коли політична влада, балансуючи між тиском зовнішніх сил та внутрішніми суперечностями, змушена була шукати компроміси, які в очах значної частини українського суспільства виглядали як поступки.

17 (30) жовтня 1918 р. газета «Нова Рада» повідомила про надходження грамоти від патріарха Московського Тихона (Белавіна) на ім'я архієпископа Подільського та Брацлавського Пимена (Пегова). У документі були визначені основні принципи статусу Православної Церкви в Україні, викладені в шести пунктах:

1. Православні єпархії в Україні, залишаючись невід'ємною частиною Всеросійської Церкви, утворюють церковну область на засадах автономії з окремими особливими правами, що поширювалися на місцеві церковні справи, адміністрацію, просвітництво, місіонерство, добродійність, монастирське та господарське життя, а також судочинство й шлюбні питання.

2. Постанови Всеросійського Церковного Собору та розпорядження патріарха є обов'язковими для Української Церкви.

3. Єпископи, духовенство та представники парафій України повинні брати участь у Всеросійських Церковних Соборах.

4. Патріарх мав право надсилати своїх представників до Українського Церковного Собору.

5. Патріарх затверджував митрополитів і правлячих архієреїв в Україні.

6. За патріархом зберігалися всі права, визначені соборними ухвалами щодо його компетенцій та обов'язків³⁶.

Отже, грамота закріплювала за Українською Церквою лише формальну автономію, яка на практиці залишала її у прямій залежності від Московського патріархату. Це фактично нівелювало можливість здобуття повноцінної автокефалії й загострювало суперечності між церковними та державними колами в Україні.

У цій ситуації уряд визнав необхідність скликання третьої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору, на якій планувалося переглянути додатки до Статуту Вищою Церковного Управління в Україні. Водночас Міністерство ісповідань розглядало майбутні засідання як нагоду знову поставити на порядок денний питання про автокефалію.

Події весни–літа 1918 р. засвідчили, що питання церковної незалежності тісно перепліталося з політичними процесами та державотворчими прагненнями. На сторінках «Нової Ради» простежується широкий спектр думок – від радикальних вимог створення національної Церкви до компромісних закликів уникати конфлікту. Така дискусійність відображала кризу єдності в українському суспільстві та нерівність сил у боротьбі за релігійну самостійність. Водночас сама активізація церковного питання стала вагомим елементом українського відродження, що визначило подальший напрям руху до автокефалії у XX та XXI ст.

References

Haievskiy, S. (1918). Do spravy avtokefalii ukrainiskoi tserkvy [On the matter of autocephaly of the Ukrainian Church]. *Nova rada – New council*, 95, P. 2.

Klepak, A. (2025). Rukh za avtokefaliyu Ukrainiskoi Tserkvy v pershyi rik revoliutsii: nastroi, tendentsii ta vnutrishnii sprotyv sered dukhovenstva (za materialamy hazety «Nova Rada») [The movement for the autocephaly of the Ukrainian Church in the first year of the revolution: sentiments, trends and internal resistance among clergy (based on materials of the «Nova Rada» newspaper)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 74–81.

Kyrydon, A. (2013). Relihiino-tserkovne zhyttia v period Hetmanatu: problemne pole vzaiemodii [Religious–ecclesiastical life during the Hetmanate: the problematic field of interaction.] *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory*, 7, P. 252–259.

Lypkivskiy, V. (1961). Istoriiia Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Rozdil 7: Vidrozhennia Ukrainiskoi Tserkvy [History of the Ukrainian Orthodox Church. Chapter 7: The revival of the Ukrainian Church]. Winnipeg, Canada.

Maziukevych, P. (1918). Do likvidatsii ukrainiskoho pravoslavno-tserkovnoho rukhu [On the liquidation of the Ukrainian Orthodox Church movement]. *Nova rada – New council*, 94, P. 2.

Maziukevych, P. (1918). Do vidoma hromadianstva [For the attention of citizens]. *Nova rada – New council*, 109, P. 3.

Maziukevych, P. (1918). Odkryttia Vseukrainskoho pravoslavnoho tserkovnoho soboru [Opening of the All-Ukrainian Orthodox Church Council]. *Nova rada – New council*, 105, P. 2.

Maziukevych, P. (1918). Izvolisia Duhu Svyatomu. *Nova rada – New council*, 109, P. 3.

³⁶ [Без автора, редакційна]. Грамота патріарха. *Нова рада*. 1918. 17 (30) жовтня. № 200. С. 2–3.

Reient, O., Lysenko, O. (2017). Problemy orhanizatsii dukhovno-relihiinoho zhyttia v konteksti ukrain-skoï revoliutsii (1917–1921) [Problems of organizing spiritual and religious life in the context of the Ukrainian revolution (1917–1921)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I. Kuras Institute of political and ethno-national studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5–6 (91–92), P. 254–283.

Shelukhyn, S. (2018). V tserkovnykh spravakh [In church matters]. *Nova rada – New council*, 95, P. 1.

Starodub, A. (2010). Vseukrainskyi pravoslavnyi tserkovnyi Sobor 1918 r.: ohliad dzherel [All-Ukrainian Orthodox Church Council of 1918: a source review]. Kyiv, Ukraine.

Syvyi, M. (2018). Tserkovno-politychne krutiistvo [Church-political intrigue]. *Nova rada – New council*, 83, P. 1.

Ulianovskiy, V. (1997). Tserkva v Ukrainskii Derzhavi 1917–1920 rr. (Doba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho) [The Church in the Ukrainian state, 1917–1920 (The Era of Hetman Pavlo Skoropadskiy)]. Kyiv, Ukraine.

Yevsieieva, T. (2004). Rosiiska pravoslavna tserkva v Ukraini 1917–1921 rr.: konflikt natsionalnykh identychnosti u pravoslavnomu poli [Russian Orthodox Church in Ukraine, 1917–1921: conflict of national identities in the Orthodox sphere.]. Kyiv, Ukraine.

Клепак Аліна Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. К. Ушинського (вул. Слобідська, 83, м. Чернігів, 14021, Україна).

Klepak Alina – candidate of historical sciences (Ph. D.), docent at K. Ushynskiy Chernihiv regional institute of postgraduate pedagogical education (83 Slobidska str., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: alya2879@ukr.net

Дата подання: 20 жовтня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 13 листопада 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Клепак, А. Релігійно-церковне питання в добу Гетьманату за матеріалами газети «Нова Рада» (весна–літо 1918 р.). *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 92–99. DOI: 10.58407/litopis.250610.

Цитування за стандартом APA

Klepak, A. (2025). Relihiino-tserkovne pytannia v dobu Hetmanatu: za materialamy hazety «Nova Rada» (vesna–lito 1918 r.) [The religious–ecclesiastical question during the Hetmanate: based on materials from the newspaper “Nova Rada” (spring–summer 1918)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 92–99. DOI: 10.58407/litopis.250610.

